

STEFANOS YERASIMOS
Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri

*La fondation de Constantinople et
de Sainte Sophie dans les traditions turques*

© 1990 Stefanos Yerasimos

© 2009 Dimitri Yerasimos

İletişim Yayınları 199 • Tarih Dizisi 62

ISBN-13: 978-975-470-302-7

© 1993 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-6. Baskı 1993-2014, İstanbul

7. Baskı 2023, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ahmet Abbas

DİZİN Ekrem Buğra Büte

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

STEFANOS YERASİMOS

Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri

*La fondation de Constantinople et
de Sainte Sophie dans les traditions turques*

ÇEVİREN Şirin Tekeli

STEFANOS YERASIMOS 1942'de İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık okudu. Doktorasını Paris Üniversitesi'nde yaptı. Özellikle üç ciltlik *Azgeleşmişlik Sürecinde Türkiye* (Gözlem Yayınları 1974-77) ve *Ekim Devrimi'nden "Milli Mücadele"ye Türk-Sovyet İlişkileri* (Gözlem Yayınları, 1979) adlı geniş kapsamlı araştırmalarıyla tanındı. Yerasimos 1980-85 arasında Paris'de François Maspero / La Découverte Yayınevi için, Doğu'yu ve özellikle Türkiye'yi gezmiş seyyahların metinlerini yayıma hazırladı. Marco Polo, İbn Battuta, J.-B. Tavernier, J. Thévenot, J. P. de Tournefort ve J. Nicolas de Nicolay'ın yazılarından oluşan 12 ciltlik bir eser ortaya çıktı. 1989'de CNRS Yayınları'ndan Nicolas de Nicolay'ın seyahatnamesini yayımladı. 14., 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda gezen seyyahları kapsayan bir çalışması da 1991'de Fransızca olarak Türk Tarih Kurumu'nca yayımlandı (*Les voyageurs dans l'Empire Ottoman*). *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* Türkiye'de İletişim Yayınları tarafından Ocak 1993'te yayımlandı. 1992'de de *Demeures Ottomanes de Turquie*, Albin Michel Yayınevi tarafından yayımlandı. Prof. Stefanos Yerasimos 1972'den vefatına kadar (2005) Paris VIII Üniversitesi'nde ders verdi. 1994-1999 yılları arasında İstanbul'daki Fransız-Anadolu Araştırmalar Enstitüsü Başkanı olarak görev yaptı. Stefanos Yerasimos'un ayrıca, jeopolitik ve şehirler tarihi başta olmak üzere çeşitli konularda yayımlanmış yüz kadar makalesi vardır.

İçindekiler

GİRİŞ	9
KURULUŞUNDAN SONUNA KADAR KOSTANTİNİYE TARİHİNİN ÖYKÜSÜ	15
<i>BİRİNCİ KISIM</i>	
Yorumlar	63
<i>BİRİNCİ BÖLÜM</i>	
HZ. SÜLEYMAN'IN ÖYKÜSÜ	65
Kahramanın efsanedeki evrimi	65
Süleyman'ın kadınları	69
Ayasofya'yla ilgili Türk efsanesinde Süleyman	79
<i>İKİNCİ BÖLÜM</i>	
YANKO BİN MADYAN'IN ÖYKÜSÜ	85
Kahramanın yaratılışı	85
İlk kuruluş	91
Efsanenin gelişmesi	97

Kiyametle ilgili öğeler: Akbabalı kubbe.....	109
Zorunlu iskân	118
Tılsımlar	120
Felâket.....	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BYZAS'IN ÖYKÜSÜ	139
------------------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KONSTANTİN'İN VE AYASOFYA'NIN ÖYKÜSÜ	143
Kostantiniye'yle ilgili 15. yüzyıl başı Müslüman metinleri.....	144
Türk Patria'ları	160
Konstantin'in öyküsü	178
Ayasofya'nın öyküsü, ilk biçim.....	185
Ayasofya'nın öyküsü, ikinci biçim.....	200
Mimarın öldürülmesi.....	208

BEŞİNCİ BÖLÜM

KONSTANTİNİYE KUŞATMALARI	231
İslâm'ın başlangıcı ve ilk seferler.....	232
Ebu Eyyüb'ün seferi	238
Son kuşatmalar.....	253

ALTINCI BÖLÜM

KONSTANTİNİYE'NİN ALINIŞI VE KIYAMET	267
Bizans geleneği.....	267
İslâm geleneği.....	273
Türk geleneği.....	281

İKİNCİ KISIM

Efsanenin Akıbeti	291
Metnin oluşum aşamaları	294
İmparatorluk yanlılarının karşı saldırısı.....	306
Özümlene süreci	312
Süleymaniye ile ilgili tartışma	318
İlyas Efendi'nin öyküsü.....	325
Ayasofya inşaatıyla ilgili anonim öykü.....	338
Ayasofya'ya erişen eser: Selimiye	348
Efsanenin son aşaması.....	354
SONUÇ	359
EK • KOSTANTİNİYE EFSANELERİNİN ELYAZMALARI	365
KAYNAKÇA	373
DİZİN	385

GİRİŞ

29 Mayıs 1453'te, Osmanlı Padişahı Sultan II. Mehmed, ordularının başında Kostantiniye'ye girdiğinde binbeşyüz yıllık bir imparatorluğa son veriyordu. Gerçekten, son imparator XI. Konstantin kendini Augustus'un tek vârisi saydığı gibi, bugün Bizanslılar dediğimiz insanlar da kendilerini her zaman Romalı olarak kabul etmişlerdi. 324'te Konstantin tarafından kurulan ve 330'da başkent yapılan şehir bile Yeni Roma'ydı.

Bir şehirden doğmuş olan Roma İmparatorluğu, yine bir şehirde sona ermekteydi; zira Fatih Sultan Mehmed Kostantiniye'yi kuşattığında, Bizans imparatorunun toprakları şehrin sur içindeki kısmıyla sınırlanmıştı. Buna karşılık Osmanlılar o sırada Balkanlar'da Tuna'ya, Küçük Asya'da ise Toros sıradağlarına dayanmışlardı, yani gerilemeye başlamadan önce Bizans'a ait olmuş olan topraklarda egemendiler. Böylece Kostantiniye'nin alınışı, bir imparatorluğun yerine bir başka imparatorluğun geçişi sürecini noktaladı. Onbir yüzyıl boyunca Karadeniz ve Akdeniz ile Balkanlar ve Küçük Asya'yı denetleyen şehir, sultanlarının kendileri-

ni iki karayla iki denizin efendisi olarak adlandırdıkları Osmanlıların yönetimi süresince de, beş yüzyıl daha aynı konumu koruyacaktı.

Bu süreklilik jeopolitik açıdan aşikârdır. II. Mehmed'den (1451-1481) Batı'da "Muhteşem" denilen Kanunî Sultan Süleyman'a (1520-1566) kadar bütün büyük padişahlar Avrupa'da, daima ele geçirilmek istenen İtalya ile İspanya'nın güneyi dışarda kalırsa, Justinianus imparatorluğunu yeniden kurma politikası gütmüşlerdir. Ayrıca V. Karl'ın imparator ünvanını almasına karşı çıkararak, dolayısıyla imparator ünvanını kendi inhisarlarında tutarak Roma-Bizans imparatorlarının varisleri olduklarını iddia eden Osmanlı padişahları, siyasi ufuklarını, kendilerinden önceki imparatorlukları kuran ve yaşatan ideolojik temellere, özellikle Dünya İmparatorluğu kavramına dayandırmak istediler.

Oysa Osmanlıların fethettikleri topraklarda İmparatorluk düşüncesi, özellikle Konstantin'den itibaren Hıristiyanlıkla özdeşleşmişti ve Charlemagne'dan beri Batı da bu düşünceye sahip çıkmaya çalışıyordu. Türklerin evrensel devlet kurma geleneği ya da İslâmın Müslüman cemaatini dünyaya yayma kararlılığı ne olursa olsun, Türk padişahının imparatora has erguvan sandalları ayağına geçirmesi cezasız kalamazdı. Böylece Batılılar imparatorluğun Hıristiyan olmayanlarca gaspedilmesine şiddetle karşı çıktıkları için hem dıştan, hem de Müslümanlığın cemaat idealiyle imparatorluk projesi birbirine uymadığı için içten gelen bir çatışmayla karşı karşıya kalındı.

Bununla birlikte, cemaatle imparatorluk arasındaki bu çatışma hiçbir zaman gün ışığına çıkmadığı gibi metinlerde de görülmez. Gerçi sorun tarihçilerin kaydettikleri ve yorumladıkları davranışlar ve şu ya da bu kesimin kararları söz konusu olduğunda daima gündeme gelmiştir, ama bu metinler ideolojik tavırları hiçbir zaman açıkça tartışmazlar. Zaten

çatışma her ikisi de mutlak ve tek olma iddiasındaki iki iktidar arasında cereyan ettiği için itiraf edilmesi de kolay değildir. Çelişkilerini ortaya çıkaracak açık bir tartışmaya ikisi de tahammül gösteremez; zira böyle bir çelişki ya devlete ya da Tanrı'ya karşı işlenmiş bir suç anlamına gelecektir.

Bu yüzden Kostantiniye'nin efsanevî tarihini anlatan bir metinde, imparatorluk projesinin ilk ve hiç kuşkusuz en inanmış savunucusu olan Fatih'e yönelik çok sert bazı saldırıların yer alması şaşırtıcıdır. Metin dikkatle okunduğunda, efsanenin bir bütün olarak imparatorluğa şiddetle karşı çıktığı görülmektedir. Demek ki incelenmeğe değer bir sorunla karşı karşıyayız.

Efsanenin tam metninin, ilk kez, 1491'e kadar gelen olayları kapsayan anonim bir Osmanlı tarihinde yer aldığı görülüyor. Burada efsane, şehrin Türkler tarafından ele geçirilişi kısaca anlatıldıktan sonra, Fatih'in fethedilmiş şehrin ihtişamından hayrete düşüp Bizans rahipleri ve bilginlerinden şehrin tarihini kendisine yazmalarını istediğini söyleyen açıklayıcı önsözün hemen ardından sunuluyor. Bu durumda izleyen metin, Bizanslı rahip ve bilginlerin çalışmalarının sonucu gibi gösterilmiştir.

Metnin uyandırdığı ilk düşünce, şehrin efendisi olunca Türklerin onun tarihini öğrenmek istedikleri ve burada bir Türk yazar tarafından derlenmiş ya da tercüme edilmiş Bizans geleneklerinin anlatıldığıdır. Ne var ki, bu doğru değildir. Metinde Bizans geleneğinden, o da Arap geleneğinden geçerek aktarılan tek tük bilgiler vardır. Öykü birbirlerinden farklı çok sayıda ve bir bölümü de tümüyle kurmaca öğeden meydana gelmiştir.

Demek ki, bizi yeniden şaşırtan bir durumla karşı karşıyayız: Türkler yeni başşehirlerinin tarihini öğrenmeye çalışmak yerine, onu kendileri yaratmışlardır. Bu keşif, metnin imparatorluk düşüncesine şiddetle karşı çıkan yapısıyla bir-

leşince, edebî varsayımın, yani öykünün okuyucuyu eğlendirmek için uydurulduğu varsayımının terkedilmesi gerekiyor. Böylece yavaş yavaş Konstantiniye ve Ayasofya –ki şehrin göbeğidir– ile ilgili bu efsanenin imparatorluk tartışmasının en sağlam kanıt olduğunu görmeye başlıyoruz. Kaldı ki, kısa bir süre sonra bu efsaneye, bu kez doğrudan doğruya Bizans geleneğine yaslanan bir ikinci efsane eklenecektir. Söz konusu ikinci efsane Kostantiniye ile ilgili geleneklerin toplandığı *Patria* adlı derlemede yer alan “Ayasofya’nın Kuruluş Öyküsü”nün uyarlanmış biçimidir. Bu ikinci öykü, birincinin tersine imparatorluk projesini savunmaktadır. Böylece bu iki metin arasında, tartışmanın gereği olarak birbirleriyle açıkça çelişen ya da birbirlerini tamamlayan bir dizi öykü üretilerek yüz yıl kadar süren bir düello başlayacaktır. Tartışma 1530 ile 1560 arasında, yani Kanunî Sultan Süleyman ve V. Karl arasındaki dolaysız çatışma Osmanlıların imparatorluk iddialarını ön plana çıkardığında ve bu iddiaları doğrularcasına Kanunî Süleyman’ın başlattığı anıtsal inşaatlar imparatorluğun en büyük anıtı olan Ayasofya’ya rakip anıtlar olarak algılandığında yeniden alevlenir. 16. yüzyılda bu tartışmalar, dışarda imparatorluk projesinin Batı tepkisi karşısında başarısızlığa uğraması, içerde de dinin devlet aygıtı üzerinde daha etkin bir denetim kurması sonucu söner.

Bu tartışma hemen hemen tümüyle efsanevî atıflara dayalıdır. Kahramanları geçmişin büyük hükümdarlarıdır: Süleyman peygamber, Konstantin, Justinyanus ve onların yanısıra esrarengiz Yanko bin Madyan gibi şahsiyetler ve tabii, ağırlığını sürekli duyuran büyük tapınak Ayasofya.

İleriki sayfalarda bu öyküyü inceleyeceğiz ve zaman içerisinde geçirdiği değişikliklere bakacağız. Hikâyenin son derece karmaşık ilmiklerini çözebilmek için benimsediğimiz yöntem şu: Önce 1491 tarihli ilk efsanenin tam metnini, 1922’de F. Giese tarafından gerçekleştirilen yayından yarar-

lanarak vereceğiz. Sonra, bir yandan kökenlerini ve metinde yer alan temaların oluşturulma sürecini, bir yandan da öyküye dahil edilmiş mekanizmalarını çözebilmek için sistemli bir metin çözümlemesine girişeceğiz. Son olarak da efsane-nin farklı biçimlerinin evrimini anlatacağız ki, bu, 16. yüzyılın sonuna kadar süren tartışmanın ve doğurduğu sonuçların, özellikle anıtsal mimari üzerindeki etkilerinin irdelenmesi demektir. Bize göre anıtsal mimarideki evrim, söz konusu tartışmanın taşla işlenmiş şeklinden başka bir şey değildir.

Burada kullanılan metinleri bulan, yayımlayan ve yorumlayan öncülerin çalışmaları olmasaydı, bu araştırma yapılamazdı. Friedrich Giese'nin *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, I. 2/3 (1921-1922) dergisinde çıkan "Einleitung zu meiner Textausgabe der altosmanischen Geschichte, Chroniken tewarih-i al-i Osman" başlıklı, anonim Osmanlı tarihleriyle ilgili ilk sınıflandırma çalışmasından sonra efsane metni *Die Altosmanischen anonymen Chroniken*, Cilt I, *Text und Variantenverzeichnis*, Breslau, 1922, Cilt II, *Übersetzung*, Leipzig, 1925 kitabında yayımlandı. Sınıflandırma çalışmasını L. Forrer, "Handschriften osmanischer Historiker in İstanbul", *Der Islam*, XXVI, 3 (1942), s. 113-120 ve Victor Louis Ménage, "On the recensions of Uruj's History of the Ottomans", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXX. 2 (1967) s. 314-322, sürdürdüler. Oruç Bey tarihinin iki versiyonu Franz Babinger tarafından yayımlandı: *Die frühosmanischen Jahrbücher der Urudsch*, Hannover, 1925. Bibliothèque Nationale'deki anonim tarihleri Saadeddin Buluç inceledi: *Untersuchungen über die altosmanische anonyme Chronik der Bibliothèque Nationale zu Paris*, supp. turc 1047, anc. fonds turc 99, Breslau, 1938, ve II. Bayezid'in saltanatıyla ilgili bölüm Almanca'ya Richard Kreutel tarafından çevrildi: *Der fromme Sultan Bayezid*, Graz, 1978. Efsa-

nenin jenealojisi J.H. Mordtmann'ın *Der Islam*, XII, s. 159-164, XIV, s. 155-156 ve Paul Wittek'in *Türkiyat Mecmuası*, XVI (1965), s. 266-270 yazılarında ele alındı ve bazı yönleri yine J.H. Mordtmann'ın "Das Ei des Columbus", *Der Islam*, XII (1922) s. 190-196, "Die Didosage in Orient" a.y., s. 195-197 ve Paul Wittek'in "Ayvansaray, un sanctuaire privé de son heros", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, XI (1951), *Mélanges Henri Grégoire*, III, s. 505-526 yazılarında incelendi. Farsça versiyonlarından ikisi Fransızcaya Felix Tauer tarafından çevrildi ve "Les versions persanes de la légende sur la construction d'Ayasofya", *Byzantinoslavica*, XV. 1 (1954), s. 1-20 içinde yayımlandı.

Bizans Patria metinleri Theodor Preger tarafından yayımlandı: *Scriptores Originum Constantinopolitanarum*, Cilt I-II, Leipzig, 1901-1907. Bu metinler ve özellikle "Ayasofya adlı, Tanrı'ya adanmış büyük kilisenin yapıma öyküsü", Gilbert Dagron tarafından, *Constantinople imaginaire*, Paris, 1984 adlı kitabında aydınlatıcı bir biçimde çözümlendi.

Nihayet, bu metnin oluşmasında Profesör Marianne Barucand ve Profesör Gilbert Dagron önerileriyle bana yol gösterdiler; Profesör Victor Louis Ménage ise kendisiyle giriştiğim uzun yazışmalar sırasında esirgemediği büyük dikkatiyle bazı çeviri hatalarını düzeltmemize, metinleri yeniden sınıflandırmamıza ve çalışmalarını değişik yönlerde bir adım öteye götürmemize yardımcı oldu. Kendilerine teşekkür ederim. Aynı şekilde metni okuyan ve gerekli düzeltmeleri yapan Mme. Marie-Christine Gomez-Géraud'ya da şükran borçluyum.